

Cami Eksenli Din Hizmetleri

Ahmet ONAY, Dr.

Diyaret İşleri Başkanlığı

Atıf- Onay, A., (2006). Cami eksenli din hizmetleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 149-175. © Değerler Eğitimi Merkezi

Özet- Bu çalışmada, imam-hatip ve müezzin-kayyımlar tarafından yürütülen cami eksenli din hizmetleri ele alınmıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde yer alan on ilde yapılan alan araştırmasıyla, imam ve müezzinlerin cami içinde ve cami dışında yürüttükleri din hizmetlerinin neler olduğu araştırılmıştır. Araştırma sonuçları; imam ve müezzinlerin camide namaz kıldırma dışında fazla bir iş yapmadıkları şeklindeki kanaatin yanlış olduğunu, bilakis onların görev için diğer memurlardan daha fazla zaman harcadıkları ve cami eksenli din hizmetleriyle yaptıkları iş bakımından da toplumsal kültürün devamı, ahlâki değerlerin korunması ve toplumsal bütünlüğün sağlanması bakımından önemli görevler yürüttüklerini ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler- Cami, İmam, Müezzin, Din Hizmetleri.

Giriş

İslâm dininde cami, Allah'a ibadetin ve kulluğun dünya üzerindeki sembolik mekanlarından biri, hatta en önemlisidir. İslâm'ın o yerdeki en veziz ifadesi ve ispatıdır. Kur'an ifadesiyle cami, Allah adının içinde çokça anıldığı, kalplerin huzur bulduğu kutsal bir mekândır (Hac, 22/40; Ra'd, 13/28). Cami, Allah'a kulluk etme ulvi gayesiyle toplanılan önemli yerlerden biridir. Bunun için, Hz. Âdem (A.S.) tarafından yeryüzünde insanlar için inşa edilen ilk bina Kâbe'dir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: "Şüphesiz, insanlar için ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir" (Al-i İmran, 3/96). Peygamber Efendimiz (S.A.V.) de Medine'ye hicretlerinde ilk iş olarak bir cami inşa etmiş; vefat edene kadar da kendisi o caminin imamlığını yapmıştır.

Dinî, sosyal ve kültürel bakımdan cami, İslâm tarihi boyunca bir eğitim-öğretim ve kültür merkezi olmanın yanında bir devlet müessesesi olarak

da karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde de cami, bu fonksiyonlarını devam ettirmektedir. Ülkemizde özellikle Müslüman-Türk kültür ve kimliğinin devamında, milli birlik ve beraberliğin korunup pekiştirilmesinde, yaygın ve güçlü bir eğitim kurumu olarak fonksiyon icra etmektedir. Cami görevlileri de bu müessesenin imarı için gönüllü hizmet yarışında yerini almaktadır.

Caminin kutsiyeti ile imam-hatip ve müezzin-kayyımların sahip oldukları sıfattan dolayı dinin ve toplumun onlara yüklediği fonksiyonun doğal bir sonucu olarak yürütülen hizmetleri cami eksenli din hizmetleri olarak adlandırmaktayız. Cami eksenli din hizmetleri, özellikle cami sembolü etrafında anlam ve derinlik ifade eden ve dinî bir sorumluluğun ifası olarak değerlendirilen faaliyetlerin tamamını içine alır. Bu hizmetlerin merkezinde öncelikle ve ağırlıklı olarak cami görevlileri yani, imam-hatip ve müezzin-kayyımlar gelmektedir. Dolayısıyla, cami görevlileri tarafından yürütülen salt dinî vebeler yanında, dinî bir anlam yüklenerek yapılan her türlü sosyal ve kültürel faaliyet cami eksenli din hizmetlerinin temelini oluşturur.

Günümüzde cami eksenli din hizmetleri yerine daha çok *cami hizmetleri* veya *imam-hatip ve müezzin-kayyımın görevleri* gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu ifadeler, caminin ve cami görevlilerinin toplumdaki fonksiyonunu tam olarak ifade etmede yeterli değildir. Zira, cami kavramının sahip olduğu çağrışımlar ile bu bağlamda yürütülen hizmetler ve yapılan faaliyetler daha kapsamlıdır. Cami eksenli din hizmetleri, işte bu anlam genişliğini ifade eden bir kavramdır. Bu tanıma uygun olarak, yurt dışında yürütülen din hizmetlerinin tamamı diyebileceğimiz önemli bir kısmı, cami eksenli din hizmetlerinden başka bir şey değildir.

Caminin doğal özelliği, Allah'a ibadet ve topluma hizmet için kutsal bir mekan olmasıdır. İmam-hatip ve müezzin-kayyımlar da, ibadet ve topluma hizmet gibi ulvi gayelerle cami eksenli din hizmetleri içinde yer alarak en temel fonksiyonu icra etmektedirler. Bu noktada cami görevlilerinin, müftü, vaiz, din hizmetleri uzmanı ve Kur'an kursu öğreticisi gibi din hizmeti sunan görevlilerden önce geldikleri görülür. Eğitim hizmetlerinin temelini okul ve öğretmen oluşturduğu gibi, din hizmetlerinin de temelini cami ve cami görevlisi yani imam-hatip ve müezzin-kayyım teşkil etmektedir.

özetlenebilecek önemli vazifeleri yürüten müftü, vaiz, murakıp ve Kur'an kursu öğreticisi gibi görevlilerin de bu alanda sahip oldukları önemli fonksiyona burada işaret etmek gerekir. Bu görevliler vazifelerini kendilerine ayrılan müftülük, Kur'an kursu gibi hizmet alanlarında yürüttüklerinden, cami eksenli din hizmetleri denildiğinde öncelikle imam-hatip ve müezzin-kayyımlar akla gelmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmamızda, cami eksenli din hizmetleri ile bu hizmetlerde imam-hatip ve müezzin-kayyımların rolü üzerinde duracağız. Bu çerçevede, onların yürüttüğü hizmetlerin tam ve doğru bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştıracak ipuçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Araştırma Soruları

İmam-hatip ve müezzin-kayyımlar başta olmak üzere, vaizden müftüye, hizmetliden Diyanet İşleri Başkanı'na kadar geniş bir yelpaze içerisinde yer alan Başkanlık personelinin tamamı eksenli din hizmetlerinin ifasında rol almaktadır. Cami eksenli din hizmetleri Başkanlığın asli ve en önemli görev alanıdır.

Cami hizmetleri veya imam-hatip ve müezzin-kayyımın görevleri ve toplumdaki fonksiyonu denildiği zaman, ilk olarak ve genellikle cami içerisinde cemaatle kılınan namazlar ile caminin temizliği gibi gözle görülen faaliyetler akla gelmektedir (D.İ.B. APK Dairesi Başkanlığı, 1999: 500-513). Bu haliyle bakıldığında, cami görevlileri günde 1-2 saat görev yaparak maaş alan ama aslında vazifesinin fazla bir önemi bulunmayan kişiler olarak görülebilmektedir. Halbuki bunlar, cami ekseninde yürütülen hizmetlerin ancak görünen belli bir yönünü oluşturmaktadır. Cami eksenli din hizmetleri cümlesinden olan, gerek dinî vazifelerin yerine getirilmesinin, gerekse sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik açıdan toplumsal bağ ve bütünlüğün korunmasının ne derece önem taşıdığı hususunun yeterince bilinç düzeyinde olmadığını söylemek gerekir. Bu, sadece cami cemaatinin veya toplumun değil, aynı zamanda cami bağlamında görev yapanların da önemli bir eksiğidir. Çünkü, alan araştırmamız sırasında imam-hatip ve müezzin-kayyımlar ile yaptığımız görüşmelerde, vazifelerinin neler olduğunu sorduğumuzda, cevaben görevlerinin caminin açılması, ezanın okunması, namazın kıldırılması, hutbenin iradı, caminin temizliği gibi birkaç maddeden ibaret olduğunu ifade etmekle yetinmiş olmaları da bu eksikliğin bir göstergesidir.

Cami eksenli din hizmetlerinde caminin sembolik değerinin, toplum üzerinde merkezi bir önemi bulunmaktadır. Aynı şekilde, imam-hatip ve müezzin-kayyımların da cemaat üzerinde, yürüttükleri görevden kaynaklanan saygınlık ve güvenilirliğinin bulunduğu bir gerçektir.

Buraya kadar anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda, aşağıdaki hususlar cevaplandırılması gereken temel sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma Sorusu 1: Cami eksenli din hizmetleri nelerdir ve kaç boyutludur?

Araştırma Sorusu 2: Cami içi din hizmetleri nelerdir ve bir cami görevlisi bu hizmetler için ne kadar mesai harcamaktadır?

Araştırma Sorusu 3: Cami dışı din hizmetleri nelerdir ve bir cami görevlisinin bu hizmetleri yapma sıklığı ve miktarı nedir?

Çalışmamızda bu sorulara cevaplar aranacaktır.

Yöntem

Cami eksenli din hizmetleri konusu ağırlıklı olarak, anket ve görüşme yöntemiyle elde edilen veriler ile 2002 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde oluşturulan Cami Bilgi Bankası'nda toplanan bilgiler ışığında araştırılmıştır.

Araştırmanın evrenini 2002 yılı itibariyle görev başında olan toplam yaklaşık 56,000 imam-hatip ile müezzin-kayyım oluşturmaktadır (D.İ.B. APK Dairesi Başkanlığı, 2002). Örneklemine ise, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden pilot olarak belirlenen ayrı 10 ildeki camilerde görev yapan 96 imam-hatip ve 56 müezzin-kayyım olmak üzere toplam 152 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı iller ile bu illerden imam-hatip ve müezzin-kayyım olarak araştırmaya katılanların sayısı Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo 1:

Araştırmaya katılan imam-hatip ve müezzin-kayyımların görev yaptıkları illere göre dağılımları

Araştırmanın yapıldığı iller	Araştırmaya katılan imam-hatip ve müezzin-kayyım sayısı (N)	Örneklem içerisindeki oranı (%)
Bingöl	13	8,6
Bolu	13	8,6
Çanakkale	15	9,9
Denizli	14	9,2
Edirne	18	11,8
Erzurum	15	9,9
K.Maraş	15	9,9
Nevşehir	14	9,2
Samsun	16	10,5
Trabzon	19	12,5
Toplam	152	100,0

Tablo 2:

Araştırmaya katılan imam-hatip ve müezzin-kayyımların görev yaptıkları camilere göre dağılımları

Görev yapılan caminin özelliği	Dağılım (N)	Yüzdesi (%)
Mescit	11	5,7
Köy camisi	33	17,7
Mahalle camisi	61	43,3
Merkez büyük cami	47	33,4
Toplam	152	100,0

Tablo-1’de de görüldüğü gibi, Samsun, Trabzon, Erzurum, Bingöl, K.Maraş, Nevşehir, Bolu, Edirne, Çanakkale ve Denizli illerine gidilerek, o illerdeki en büyük caminin imam-hatip ve müezzin-kayyımları, herhangi bir mahalle camisi ile en küçük bir mescit veya caminin görevlileri, iki köy camisi ile bir kasaba camisinin görevlileri araştırmaya dahil edilmiştir. Görev yaptıkları camilerin özelliklerine göre araştırmaya katılanların dağılımları Tablo 2’de gösterilmiştir. Esasen, müftü, müftü yardımcısı ve vaiz gibi din hizmetlerinde fiilen vazife yapan başka görevliler de araştırmaya katılmış olmakla birlikte, bu çalışma, imam-hatip ve müezzin-kayyımlar ile sınırlı tutulduğundan, onlara burada yer verilmemiştir.

Bu araştırma için, Cami Eksenli Din Hizmetleri Ölçeği (CEDHÖ) geliştirilerek, Tablo-1’de belirtilen illerde uygulanmıştır. CEDHÖ, Tablo 3 ve Tablo 4’te yer alan maddelerin açık uçlu soru olarak sorulmuş (formatlanmış) halidir. Yukarıda belirtilen usul çerçevesinde belirlenen camilerde vazife yapan imam-hatip ve müezzin-kayyımlar ile, pilot olarak belirlenen illerdeki müftülüklerde ayrı ayrı toplantılar yapılmıştır. Yapılan bu toplantılar öncesinde kendilerine anket formları (CEDHÖ) dağıtılarak doldurmaları istenmiş, anket formlarının doldurulmasından sonra da kendileriyle görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında ankette (CEDHÖ) yer alan maddelerle ilgili sorular sorulmuş, verilen cevaplar not edilmiştir. CEDHÖ ile toplanan veriler rakamsal değerler halinde kodlandıktan sonra, SPSS-11.5 isimli istatistik programına girilerek analizleri yapılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçların değerlendirilmesine ışık tutması bakımından yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler kullanılmıştır.

Anketlerin bilgisayar girişleri yapıldıktan sonra verilerin temel istatistikî özellikleri kontrol edilmiştir. Kontrol ile ilgili işlemler tamamlandıktan sonra, çalışmanın özelliği de dikkate alınarak, daha çok örnekleme tanımlayıcı, dağılım (*frequence*) ve ortalama (*mean*) testleri yapılmıştır. Sonuçlar tanımlayıcı istatistik (*descriptives*) tablolarında rapor edilmiştir.

Cami Eksenli Din Hizmetleri ve Boyutları

Cami eksenli din hizmetleri, farklı görev ve faaliyetleri içinde barındıran iki boyutlu bir hizmet alanıdır. Bunlar:

1. *Cami içi din hizmetleri:* Cami içi din hizmetlerini; *i.* ibadetlerin yerine getirilmesi, *ii.* dinî konularda cami cemaatinin aydınlatılması, *iii.* caminin temizlik, bakım-onarım ve güvenliği ile ilgili işlerin yapılması şeklinde üç madde halinde özetlemek mümkündür.

Cami eksenli din hizmetlerinin, cami içi din hizmetleri boyutu daha çok camiyle ve vakit namazlarına devam eden cami cemaatiyle ilgilidir.

2. *Cami dışı din hizmetleri:* Cami dışı din hizmetlerini ise; *i.* dinî ağırlıklı sosyal ve kültürel yardım hizmetleri, *ii.* mutlu olaylara ilişkin merasimlere katılma veya icra etme, *iii.* kederli olaylara ilişkin ziyaretler ve merasimlerde bulunma ve *iv.* dinî telkin ağırlıklı psikolojik yardım hizmetleri olmak üzere dört başlık altında toplamak mümkündür.

Sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik yönlü din hizmetlerini oluşturan ikinci boyutu ise, cami ve cami cemaati yanında daha çok toplumun geniş kesimleriyle ilgilidir.

Şimdi cami eksenli din hizmetlerinin boyutlarını ve bu hizmetlerde cami görevlilerinin fonksiyonunu ele alalım.

A. Cami İçi Din Hizmetleri

Günümüzde cami hizmetleri denildiğinde, ilk olarak imam-hatipler ile müezzin-kayyımların cami içerisinde yürüttüğü hizmetlerin akla geldiğini ifade etmiştik. Bu hizmetleri, caminin açılıp-kapatılması, ezanın okunması, namazın kıldırılması, Cuma hutbesinin iradı ve cami temizliğinin yapılması şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlar cami hizmetlerinin görünen ve ilk bakışta fark edilen yönüdür.

Şimdi cami görevlilerinin cami içi din hizmetlerini nasıl yerine getirdiklerini ve bu hizmetler için ne kadar zaman harcadıkları konusu üzerinde duralım.

1. İbadetler

İmam-hatip ve müezzin-kayyımlar günde beş vakit camileri ibadete açmakta, ezanı okumakta, namazların manevi huzur içerisinde cemaatle kılınmasını sağlamaktadır. İmam-hatip olarak görev yapanlar Cuma günleri hutbe okurlar.

Bir ibadet olan namazın huzur ve huşu içerisinde kılınması için, manevi hazır oluş gereklidir. Manevi yönden ibadete hazır oluş için camilerde namaz öncesi, özellikle sabah namazlarından önce Kur'an-ı Kerim tilavet edilir. Namazlardan sonra yapılan tesbihatı müteakip cemaate katılan kişilerin kendine, ailesine, eş-dost ve akrabasına, vatana, millete ve dilediği herkese dualar edilir. Duadan sonra aşr-ı şerifler okunarak cami içerisindeki manevi atmosfer yoğunlaştırılır. Cuma ve bayram günleri, kandil geceleri ile Ramazan ayı içerisinde, bu hususlar önemini bir kat daha artırır. Camiye gelen cemaatin huzur içerisinde ibadetini yapabilmesi için gerekli ortamı hazırlamaktan ve önem arz eden tüm tedbirleri almaktan sorumlu olanlar, imam-hatip ve müezzin-kayyımlardır.

Yaptığımız araştırma sonuçlarına bakıldığında (Tablo 3), görevlilerin bir sabah namazı için ortalama 51, öğle namazı için 46, ikinci namazı için 39, akşam namazı için 31 ve yatsı namazı için 46 olmak üzere bir günde toplam 213 dakika görev mahalli olan camide buldukları görülmektedir. Cuma günleri ise cami görevlileri, Cuma namazı için ortalama 93 dakika

harcamaktadırlar. Bir haftada sadece bu vazifeler için toplam ortalama 1431 dakika yani 24 saat görev yapmaktadır. Ramazan ayında ve kandil gecelerinde, vaaz, mukabele ve teravîh programlarının da eklenmesiyle, camide yapılan görev süresi daha da artmaktadır.¹

Tablo 3:

İmam-hatip ve müezzin-kayyımların cami içi din hizmetleri ve bu hizmetler için harcadıkları zaman (dakika olarak).

Cami içi din hizmetleri	Günlük ortalama (dk.)	Haftalık ortalama (dk.)
İbadetler		
Bir sabah namazı için camide harcanan zaman nedir?	51	332
Bir öğle namazı için camide harcanan zaman nedir?	46	253
Bir ikindi namazı için camide harcanan zaman nedir?	39	254
Bir akşam namazı için camide harcanan zaman nedir?	31	202
Bir yatsı namazı için camide harcanan zaman nedir?	46	299
Bir Cuma namazı için camide harcanan zaman nedir?	93	93
Sadece bir vakit namaz için camiye gidip gelirken harcadığı zaman nedir?	26 x 5 = 130	845
Dinî konularda cami cemaatinin aydınlatılması		
Cami dersleri veya isteyenlere K. Kerim ve dinî bilgiler öğretmek için harcanan zaman nedir?	53	265
Haziran-Eylül ayları arasında, camilerde açılan yaz kurslarında harcanan zaman nedir?	180	900
Caminin temizlik, bakım-onarım ve güvenliği		
Caminin temizliği için bir haftada harcadığı zaman nedir?	-	183
Toplam		2726 + 900

Not: Cami görevlilerinin bir yılda kullandığı haftalık izin süresi ortalaması 23 gündür.

Burada hatırdaki tutulması gereken en önemli husus, cami hizmetlerinin manevi sorumluluğu gerektiren bir görev olmasıdır. Zira namaz ve dua, belli manevi ve maddi hazırlıklardan sonra yapılan ibadetlerdir. Bu ibadetlerin yapılması sırasında, imam-hatip ve müezzin-kayyımların ağır bir

1 Esasen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın camilerle ilgili yönetmelik, yönerge ve genelgelerinde ifade edildiği gibi, imam-hatip ve müezzin-kayyımlar namaz vakitlerinden en az 20 dakika, Cuma ve teravîh namazlarından da en az bir saat önce camide bulunmaları gerekmektedir. Bkz. www.diyanet.gov.tr, erişim 25/09/2007.

manevi sorumluluğu üzerine aldıkları bir gerçektir. Camiye girme, Kur'an okuma, namaz kılma gibi ibadetlerin abdestli olarak yapılması gerekir. Alan araştırması sırasında yapılan görüşmelerde cami görevlilerinin ifade ettikleri gibi, her türlü iklim koşullarında ve günün beş vaktinde, maddi hazırlık yanında manevi hazır oluş ile birlikte vazife başında bulunmak, din görevlilerinin omzundaki en ağır manevi sorumluluklardan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu hususlar, cami görevlilerinin yapmış oldukları vazifenin fiziki koşulları ve manevi sorumluluğu itibariyle kolay olmadığını göstermektedir.

Camiye Gidiş-Gelişler

Farz namazların günün farklı beş vaktine yayılmış olması cami içi din hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli bir husustur. Zira, üç öğün yemek vaktini de içine alan sabah ile yatsı namazları arasında camide beklemek mümkün değildir. Dolayısıyla, cami görevlisi vazifesini yerine getirebilmek için günde beş defa camiye gidip gelmek zorundadır. Dağıtıcılık ve servis hizmetlerine benzer bazı mesleklerde olduğu gibi, görevin özelliği sebebiyle, imam-hatip ve müezzin-kayyımlar için de camiye gidiş-gelişler ayrıca dikkate alınması gereken bir husustur.

2002 yılı itibariyle 29.885 caminin lojmanı yoktur. Lojmanı bulunan 45.759 camiden; 24.816'sının lojmanı, caminin avlusunda veya 400m yakın çevresinde olup, bir namaz vakti için camiye yürüyerek gidiş-gelişte harcanan zaman 2-10 dakika arasında değişmektedir. Geriye kalan yaklaşık 20.943 caminin lojmanı ise, camiye 400m ile 1500m uzak mesafededir. Camiye 1500 metreden daha uzakta ikamet eden görevliler de bulunmakla birlikte, onların durumu bir istisna kabul edilerek burada zikredilmemiştir. Lojmanı uzak olanlarla hiç lojmanı bulunmayanlar birlikte düşünüldüğünde, yaklaşık 52.000 camide görev yapan imam-hatip ve müezzin-kayyımların bir namaz vakti için camiye gidiş-gelişte harcadığı zaman 10-40 dakika arasında değişmektedir.

Örneklemden aldığımız verilere bakıldığında, cami görevlileri bir namaz için camiye gidişte 13, gelişte 13 olmak üzere, toplam 26 dakika; beş vakit namaz için de bir günde toplam $5 \times 26 = 130$ dakika harcadıkları görülmektedir. Tablo 3'te de görüldüğü gibi imam-hatip ve müezzin-kayyımlar, camiye gidiş geliş için bir günde ortalama 130 dakika, bir haftada ise, or-

talama 845 dakika harcamaktadır.² Diğer bir ifadeyle, cami görevlilerinin haftada 14 saati, camiye gidiş-geliş için yürüyerek yolda geçmektedir.

Cami hizmetinin özelliğinden kaynaklanan bu zorunlu “gidiş-gelişler” imam-hatip ve müezzin-kayyımların hizmet şartları değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Namaz vakitlerine bağlı olarak, cami görevlilerinin mesai aralığı, yaz aylarında günlerin uzaması sebebiyle 04.00-23.00, kış aylarında da 05.30-19.00 saatleri arasına dağılmaktadır. Dolayısıyla, görev zamanı günün geniş bir yelpazesine yayılmış olan imam-hatiplik ve müezzin-kayyımlık görevinde her vakit camiye gidip-gelmek hizmetin gereği ve görevin bir parçasıdır.

Diğer taraftan din görevlilerin haftalık izin kullanmada da önemli sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Bu husus müftüler açısından da önemli idari problemlerden birisidir. İzne ayrılan bir cami görevlisinin yerine genellikle, çift görevlisi olan camilerdeki imam-hatip veya müezzin-kayyımlardan birisinin görevlendirildiği ifade edilmektedir (Kayadibi, 2000: 170; Özdemir, 2007: 76-78). Araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla 76.922 camide toplam yaklaşık 56.000 imam-hatip ve müezzin-kayyımların görev yaptığı göz önüne getirildiğinde, camilerin çoğunda hiç görevli olmadığı, önemli bazı camilerde çift görevli bulunduğu, dolayısıyla izne ayrılan görevlinin yerine çift görevlilerden birini vermenin ne kadar zor olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla cami görevlilerinin, bir yılda ortalama toplam 23 gün haftalık izin kullanabildikleri, tespit edilmiştir. Haftada bir gün haftalık izin hakkı bulunun cami görevlileri için elde edilen bu sonuç, hafta tatillerinin sadece %44’ünde izin kullandıkları anlamına gelmektedir.

2. Dinî Konularda Cami Cemaatinin Aydınlatılması

Dinî konularda cami cemaatinin aydınlatılması konusu ile ilgili olarak; “cami içinde, cemaati dinî konularda aydınlatmak, isteyen vatandaşlara camilerde veya uygun görülecek yerlerde Kur’an-ı Kerim okumayı öğ-

2 Tablo 3’ün altında belirtilen notta da görüldüğü gibi, cami görevlilerin bir yılda kullandıkları haftalık izin günleri toplamının ortalaması 23’tür. Diğer bir ifadeyle cami görevlileri, 52 hafta olan bir yılın sadece 23 haftasında, birer gün haftalık izin kullanabilmektedirler. Bu husus da göz önünde bulundurulduğunda, haftalık izin kullananlar 6 gün göreve gidip geldiklerinden, harcadıkları zaman 780 dakikadır; haftalık izin kullanamayanlar ise 7 gün görev başında oldukları için 910 dakika harcamaktadırlar. Dolayısıyla, ikisinin ortalaması 845 dakikadır.

retmek ve dinî bilgiler vermek; yaz Kur'an kursları ile ilgili olarak verilen görevleri yapmak, cami dersleri uygulaması yapılan camilerde, bu uygulama için gereken tedbirleri almak" imam-hatiplerin görevleri arasında sayılmıştır. Müezzin-kayyımlar da bu konuda imam-hatiplere yardımcı olmakla görevlendirilmiştir.³

Cami görevlileri, namaz vakitleri arasında, isteyenlere temel dinî bilgileri ve Kur'an-ı Kerim okumayı öğretir, sorulan dinî soruları da cevaplandırır, Cuma günleri ile belirlenen diğer zamanlarda camilerinde vaaz ederler. Bu çerçevede yapılan cami dersleri, Kur'ân-ı Kerîm ve meâlî ile temel dinî bilgiler konusunda; mevsim şartları, mahallî şartlar ve vatandaşların talepleri de dikkate alınarak günde bir saat olmak üzere haftada en az iki saat uygulanmaktadır.⁴

Diğer taraftan cami görevlileri, ilköğretim okullarının haziran ayında yaz tatiline girmesinden, eylül ayına kadar devam eden yaklaşık iki buçuk aylık bir zaman dilimi içerisinde yapılan yaz kurslarında her gün 09.00 ile 12.00 saatleri arasında camiye gelen çocuk ve gençlere Kur'an-ı Kerim okumayı ve temel dinî bilgileri öğretirler (Başkurt, 2007).

Alan araştırması sırasında elde edilen verilerden, cami dersleri belli bazı camilerde açılıyor olmakla birlikte, imam-hatip ve müezzin-kayyımların neredeyse tamamının cemaatinden isteyenlere, günün değişik saatlerinde Kur'an-ı Kerim ve dinî bilgiler öğrettikleri; dolayısıyla, bu iş için haftada ortalama 53 dakika zaman ayırdıkları anlaşılmıştır. Diğer taraftan cami görevlilerinin yaz kursları için günde üç saat olmak üzere haftada en az 15 saat ek mesai yapmak zorunda oldukları da tespit edilmiştir.

Cami cemaatini ve onların çocuklarını dinî konularda aydınlatmaya yönelik bu faaliyetler imam-hatip ve müezzin-kayyımlar tarafından herhangi bir ek ücret alınmaksızın yerine getirilmektedir. 2005 yılından itibaren cami görevlilerine yaz kursları için en az 15 öğrenci katılması kaydıyla, en fazla iki ay süreyle haftada 15'er saat ders ücreti ödenmektedir.⁵

3 Bkz. www.diyaret.gov.tr adresinde; "mevzuat" linki kullanılarak, *Diyaret İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi*'nin 107 maddesinin c, d, e fıkraları ile 108/1 maddesi, erişim 25/09/2007.

4 Bkz. www.diyaret.gov.tr adresinde; "mevzuat" linki kullanılarak, *Diyaret İşleri Başkanlığı 2007 Genelgesi*'nin Cami dersleri ile ilgili 13/b maddesi ve vaaz ile ilgili olarak 114/b maddesi, erişim 25/09/2007.

5 2002 yılında gerçekleştirilen bu çalışmanın ilk bulguları ve sonuçları aynı yıl içerisinde Diyarret İşleri Başkanlığı'na bir rapor halinde sunulmuştur. Söz konusu raporda, cami görevlilerinin cami içi ve cami dışı din hizmetleri sebebiyle üzerlerinde

3. Caminin Temizlik, Bakım-Onarım ve Güvenliği

Camiler halka açık mekânlardır. İşçi, memur, köylü, esnaf, genç, ihtiyar isteyen herkes camiye gelir, dilediği yerde namazını kılar ve duasını eder. Dolayısıyla, camilerin her zaman bakımlı ve temiz tutulması gerekir. Caminin sadece iç kısmı değil, girişi, ayakkabılık bölmeleri, avlusu, abdest alma yeri ve tuvaletleri de aynı şekilde temiz ve bakımlı olmalıdır. Bunun için; boya ve badana gibi işlerinin yapılması, sobaların kurulması, yakılması ve boruların temizlenmesi, kırılan veya bozulan ses cihazı, ampul, musluk ve anahtar gibi gereken malzemelerin temini veya değiştirilmesi gibi işlerden birinci derecede imam-hatip ve müezzin-kayyımlar sorumludur. Aynı şekilde, namaz vakitlerinde ve ibadetin tamamlanmasından sonra, cami ve cemaate yönelik gerekli güvenlik tedbirlerinin alınmasından da yine cami görevlileri sorumludur. Camilerin bakım, onarım ile çevre temizliğinin yapılması ve teberrukat eşyasının korunması gibi konularda birden fazla müstakil yönetmelik ve yönerge bulunduğu gibi, kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge ve genelge gibi mevzuat içerisinde de, bu kabıl hizmetlere gönderme yapan pek çok mevzuat maddesi bulunmaktadır.⁶

Mevsim şartlarına göre namaz vakitlerinden yeterli bir süre önce gelerek, caminin ısınması, havalandırılması gibi hususlarda gerekli tedbirleri almak, caminin manevi havasına uygun, huzurlu bir ibadetin yapılabilmesi için gereklidir. Kış aylarında ülkemizde 20.304 adet soba ile ısınan caminin sobalarının yakılması, 11.422 adet kaloriferli caminin kaloriferlerinin devreye alınması, yaz aylarında, varsa klimaların çalıştırılması ve buna benzer tedbirlerin alınarak caminin ibadete hazır hale getirilmesi, Kur'an-ı Kerim'de de ifade edilen 'mescitlerin imarı' kabilinden yerine getirilmesi lüzumlu işlerdendir.⁷

---

bulunan mesai yüküne özellikle dikkat çekilmiş, yaz kurslarının ücretlendirilmesi ve haftalık izinlerin kullanılmasına daha çok imkân tanınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla, 2005 yılında yaz kurslarının ücretlendirilmesi hususunda yapılan bu çalışmanın önemli katkısının olduğunu belirtmek isteriz. Ayrıca, 17/12/2003 tarihli ve Esas No.: A.01.1.GEÇ.10/8,48-91 sayılı Meclis Araştırma Raporunda, "Cami Eksenli Din Hizmetleri" yer almıştır. Diğer taraftan, müftülükler bünyesinde dinî danışmanlık hizmetleri ile din hizmetleri uzmanlığı görevlerine son yıllarda önem verildiğini ve anılan görev ya da unvanlarda yürütülen vazifelerin büyük ölçüde "Cami Eksenli Din Hizmetlerinden, Cami Dışı Din Hizmetleri" olarak adlandırdığımız hizmetlerin oluşturduğunu da burada vurgulamak isteriz.

6 Bkz. www.diyaret.gov.tr adresinde; "mevzuat" linki kullanılarak, *Diyaret İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi*, erişim 25/09/2007.

7 Türkiye'deki sobalı ve kaloriferli cami sayılarına ilişkin olarak verilen rakamlar, Diyanet İşleri Başkanlığı Cami Bilgi Bankası'ndan alınmıştır (Bkz. Onay, 2002).

Alan araştırmasından elde ettiğimiz sonuçlar, bizzat cami görevlilerinin, bakım, onarım ve temizlik gibi işler için hiç de küçümsenmeyecek derecede bir mesai harcamak zorunda olduklarını ortaya koymaktadır. Tablo 3'te görüldüğü gibi, Türkiye genelinde cami görevlileri her hafta ortalama 183 dakika yani, yaklaşık 3 saat bu işler için zaman ayırmaktadır.

Ulusal ve uluslararası iş tanımlamaları ve uygulamalarında, yukarıda işaret edilen salt dinî hizmetlerin dışındaki yardımcı hizmetlerin yerine getirilmesi için özel kadrolar öngörülmiştir. Zaten diğer kurumlarda da, bu işler için ayrı elemanlar istihdam edilmektedir. Ülkemizdeki camilerden yaklaşık 60.100'ünün ne derneği, ne de vakfı yoktur; dolayısıyla, caminin her türlü gideri, cami görevlilerinin sorumluluğunda doğrudan cemaat tarafından karşılanmaktadır. Görevin bir parçası olarak değerlendirilen bu işler de, cami görevlileri için ayrı bir sorumluluk demektir. Alan araştırması sırasında yapılan görüşmelerde, cemaat nazarında cami görevlilerinin, "benim görevim namaz, ezan ve benzeri din hizmetleridir, bu tür şeylerle ben ilgilenmem" deme imkânının bulunmadığı açıkça ifade edilmiştir. Cami görevlilerinin vazifesi sadece mevzuatta yazılanla sınırlı olmayıp, cami ile ilgili her türlü işin takip edilip neticelendirilmesi de onların görevleri cümlesinden sayılmaktadır. Dolayısıyla cami cemaati, bu konularda yaşanan herhangi bir aksaklıktan genellikle din görevlilerinin sorumlu olduğunu düşünmektedir.

Görüldüğü gibi, camilerin beş vakit nezih ve huzurlu bir ortamda ibadete hazır bulundurulması, gerçekten özverili gayret ve titizlik gerektiren bir iştir. Bunun ne derece önemli ve zor olduğu, evlerde rutin olarak yapılan bakım, onarım ve temizlik işleri düşünülünce daha iyi anlaşılacaktır.

B. Cami Dışı Din Hizmetleri

Cami görevlisinin hizmet ve faaliyetleri, cami cemaatiyle sınırlı olmayıp, toplumun bütün kesimlerine yöneliktir. Cami görevlilerinin, toplumun bütün kesimlerine yönelik hizmetlerini, onların cami dışında yürüttükleri faaliyetlerde çok daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

Günümüz Türkiye'sinde, cami cemaati olsun veya olmasın pek çok aile çeşitli sebeplerle cami görevlilerine müracaat etmekte ve onlardan yardım istemektedir. Cami görevlilerine yönelik bu gibi isteklerin ortaya çıkmasındaki yegâne etken, oranın cami olması, onların da cami görevlisi olmalarıdır. Dolayısıyla, bu gibi hizmetlerin yerine getirilmesi, camiyle sınırlı olmadığı gibi tamamen camiden bağımsız da değildir.

Başta imam-hatip ve müezzin-kayyımlar olmak üzere, vaizden hizmetliye, müftüden Diyanet İşleri Başkanı'na kadar geniş bir yelpaze içerisinde yer alan Başkanlık personeli, cami içinde olduğu gibi, cami dışında yürütülen sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik yönlü hizmetlerde rol almaktadır. Zaten, halk nazarında bu tür hizmetler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aslı ve en önemli görevleri arasındadır.

Cami görevlileri, doğumdan ölüme kadar, hem iyi günde hem de kötü günde insanların yanındadır. Evden camiye, camiden eve giden, cami dışında herhangi bir şeye karışmak istemeyen imam-hatip ve müezzin-kayyımlar, ideal din görevlisi modeli oluşturmadıkları gibi, halk arasında da pek sevilmeler. Zira toplumumuz, çocuğunun doğumunda, sünnetinde, nişanında, düğününde, askere uğurlanmasında, sosyal yaşamın bütünlüğü içerisinde vazgeçilmez bir unsuru olan mahallesinin imam-hatip veya müezzin-kayyımını yanında görmek, onun manevî desteğini ve duasını almak ister. Evini veya işyerini hocanın ziyaret etmesini bir şeref ve bereket vesilesi sayar. Cami görevlilerinin çalışma ve telkinleri sonucunda dargınlık ve kırgınlıklarına son veren, zararlı alışkanlıklarını terk eden kişi sayısı toplumumuzda hiç de az değildir. Yani halkın, cami görevlilerinden beklentileri duruma ve ihtiyaca göre farklılıklar arz etmektedir (Bkz. Karaman, 2005; Yılmaz, 2005; Yavuzer, 2006).

Şimdi cami görevlilerinin cami dışında yürüttükleri din hizmetlerini nasıl yerine getirdiklerini ve bu hizmetler için ne kadar zaman harcadıklarını sırayla ele alalım.

Tablo 4:

İmam-hatip ve müezzin kayyımların cami dışında yürüttükleri hizmetler ve bu hizmetlerin yapılış miktarı.

Yapılan hizmetler	Bir görevlinin bu hizmeti bir yılda yapılış sayısı (ortalama)
Dinî ağırlıklı sosyal ve kültürel yardım hizmetleri	
Son bir yılda yaptığı hatim duası veya katıldığı hatim merasimi sayısı	23
Son bir yılda okuyucu olarak katıldığı mevlit merasimi sayısı	17
Ramazan ayı haricinde yaptığı vaaz-sohbet sayısı	19
Cami dışında kendisine sorulan dinî soru sayısı	112
Yaptığı yağmur duası sayısı	3

Hayırlı işler dilemek veya dinî sohbet etmek için yaptığı ziyaret sayısı	15
Yardım edilmesine önyak olduğu kişi sayısı	11
Diktiği ağaç sayısı	26
Son bir yıl içerisinde okuyup bitirerek okunmasını tavsiye ettiği kitap sayısı	6
Bunların dışında son bir yıl içerisinde din görevlisi olması sebebiyle yaptığı faaliyet sayısı	12
Mutlu olaylara ilişkin merasimler	
Katıldığı, çocuğa isim verme merasimi sayısı	6
Katıldığı, sünnet merasimi sayısı	7
Katıldığı, dünür gitme merasimi sayısı	5
Katıldığı, nişan merasimi sayısı	8
Katıldığı, nikah merasimi sayısı	5
Katıldığı, asker uğurlama merasimi sayısı	3
Dua etmek için katıldığı iş yeri açılışı sayısı	3
Kederli olaylara ilişkin ziyaret ve merasimler	
Evde yaptığı hasta ziyareti sayısı	9
Hastanede yaptığı hasta ziyareti sayısı	8
Son bir yıl içerisinde teçhiz ve tekfinini yaptığı cenaze sayısı	9
Son bir yıl içerisinde kıldırıldığı cenaze namazı sayısı	20
Baş sağlığı dilemek için ziyaret ettiği ev sayısı	12
Dinî telkin ağırlıklı psikolojik yardım hizmetleri	
Barişmasına sebep olduğu kişi sayısı	3
Arabuluculuk yaptığı veya anlaşmazlıklarını çözümlediği kişi sayısı	3
İçkiyi bırakmasına sebep olduğu kişi sayısı	3
Kumarı bırakmasına sebep olduğu kişi sayısı	4
Bunalıma düşmesi sebebiyle özel olarak ilgilendiği kişi sayısı	3
İntihar etmekten vazgeçmesine sebep olduğunu düşündüğü kişi sayısı	1
Toplam	356

1. Dinî Ağırlıklı Sosyal ve Kültürel Yardım Hizmetleri

Halk nazarında iyi bir cami görevlisi, dinî kurallar çerçevesinde halkın beklentilerini dikkate alan ve hissiyatına tercüman olandır. Bu noktadan bakıldığında, dindarlığın toplumsal boyutta ifade biçimlerinden olan

hatim ve mevlit gibi hizmetlerin halk üzerindeki etki ve önemi göz ardı edilemeyecek ölçüde büyüktür. Bu gerçeği göz önünde bulunduran cami görevlisi, toplumun hissiyat ve beklentilerini dinî ölçüler içerisinde değerlendirmek ve onlara layık oldukları şekilde hizmet sunmak durumundadır.

Tablo 4'te de görüldüğü gibi, bir cami görevlisi yılda ortalama 23 defa hatim merasimine, 17 defa da mevlit merasimine katılmaktadır. Hatim duaları ve mevlit merasimleri camilerde, evlerde ve hatta özel olarak kiralanmış salonlarda yapılabilmektedir. Bu tür merasimler doğum, ölüm, sünnet, nişan, kandil veya bayram gibi vesilelerle yapılmakta ve genellikle bütün aile fertleri, akrabalar ve komşular davet edilmektedir. Samimi bir ortamda, ikramlar eşliğinde yapılan vaaz ve sohbetlerden sonra, okunan mevlid-i şerif, Kur'an-ı Kerim ayetleri ve dualarla birlikte program sona ermektedir. Dolayısıyla, aile olarak kişilerin dindarlık yönüyle kendilerini ifade etme imkanını elde ettikleri, sosyal yönü ağır basan bu gibi programların icrasında cami görevlisi merkezi bir rol oynamaktadır.

Hizmet sunmakla görevli olduğu halkın nazarında, hatim ve mevlit merasimlerine katılmak bir cami görevlisi için en asli görevlerden biri olarak kabul edilmektedir. Mesela, bir köyde görev yapan köy imam-hatibinin katılmadığı veya katılmam diyebileceği bir hatim duasını veya mevlit merasimini düşünmek mümkün değildir. Bu şartlarda cami görevlisine, merasimi en güzel şekilde icra etmekten başka bir seçeneğin bulunmadığını belirtmek gerekir.

Bu programları, yapılış gayesine ve ortamın psikolojisine uygun olarak icra etmek, katılanların duygularına tercüman olacak konuşma ve dualarla merasimi neticelendirmek, gerçekten de özel bir çalışma, deneyim ve kabiliyet gerektirir. Sünnet, nişan ve düğün gibi vesilelerle yapılan bu gibi merasimlerde, dinî duyguların gözetilerek mutlulukların paylaşıldığı dengeli bir atmosferin oluşturulması, büyük bir tecrübe ve ustalık gerektiren bir husustur. Ölüm sebebiyle yapılan merasimlerde ise, insanların teselli edilmesi, kederlerinin paylaşılması önem arz etmektedir. Hem dinî hem de toplumsal sorumluluk gerektiren bu gibi merasimlerin, programı yöneten cami görevlisinin psikolojisini de etkileyeceği bir gerçektir.

Din görevlilerine çeşitli vesilelerle, dinî ve ahlâkî konularda sorular yöneltilir. Tablo 4'te de görüldüğü gibi, bir cami görevlisine bir yılda sorulan dinî soru sayısı ortalama 100'ün üzerindedir. Bu da, halk arasında cami görevlilerinin, sosyal içerikli dinî konularda "güvenilir kaynak" olarak

kabul edilme özelliklerinin günümüzde de hala devam ettiğini göstermektedir.

Din görevlileri, hutbe, vaaz ve sohbetlerinde, komşuya iyilik yapmanın dinî bir vazife sayıldığı (Tirmizi, Zühd: 2), hangi sebeple olursa olsun fitne ve kargaşa çıkarmanın adam öldürmekten daha ağır bir günah olduğu (Bakara, 2/217) şeklindeki mesajları sık sık tekrarlamaktadırlar. Böylece, din görevlileri millî birlik ve beraberlik içerisinde toplumsal dayanışma ve huzurun sağlanmasında, önemli fonksiyon icra etmektedirler. Bu sebeptir ki, zaman zaman ekonomik krizlerin yaşandığı ülkemizde kişi başına düşen millî gelirin 2 bin dolarlara kadar indiği dönemlerde bile halk arasında toplumsal kargaşa ve halk olaylarının yaşanmaması özellikle hatırlanması gereken bir husustur. Çünkü, kişi başına düşen millî geliri 15-16 bin dolardan 7-8 bin dolarlara düşen bazı ülkelerde halkın dükkânları yağmalamasına ve toplumsal isyanı andıran kargaşalar çıkarmasına ilişkin görüntülerin yakın zamanda pek çok televizyon kanalının haber bültenlerinde yer aldığı bilinmektedir.

Ayrıca cami görevlileri, çeşitli vesilelerle yaptıkları esnaf ziyaretlerinde, hem helal kazanç için dua etmekte, hem de ticarî hayata ilişkin temel ahlâkî ölçüleri onlara hatırlatmaktadır. İnsan her zaman nasihate ve uyarılmaya muhtaç bir varlık olduğundan, ölçü ve tartıda eksik yapılmaması, gerçeğe aykırı beyanda bulunulmaması, gereksiz yere yemin edilmemesi gibi ticarî hayatın belli ahlâkî davranış kurallarına uygun biçimde sürmesini temin için din görevlileri tarafından yapılan uyarılar önem taşımaktadır.

Cami görevlilerinin 10 madde halinde sıraladıkları dinî ağırlıklı sosyal ve kültürel yardım hizmetlerini bir yılda yapma sayısı ortalama 244'tür. Bunun 112'si dinî sorularla ilgili olup geri kalan 132'si diğer hizmetlerle ilgilidir. Dolayısıyla, yapmakta olduğu sadece bu tür hizmetler sebebiyle bile cami görevlilerinin toplumsal yaşantı açısından ne derece önemli olduğu ortadadır.

2. Mutlu Olaylara İlişkin Merasimler

Cami görevlileri, nikah, nişan, sünnet ve askere uğurlama gibi mutlu olaylar vesilesiyle düzenlenen törenlere katılarak merasimin dinî yönünü icra ederler. Toplumda bu gibi adet ve geleneklerin yaşatılması, tarihin derinliklerinden gelen Müslüman-Türk kimliğinin devamını ve pekiştirilmesini sağlayan önemli bir husustur. Toplumsal hissiyatı ve hafızayı

yaşatarak ileri nesillere taşıyan bu gibi faaliyetlerde din görevlisi olarak rol alma, sadece dinî bir görevin yapılması değil, toplumsal kültürün ve kimliğin pekiştirilmesinde önemli bir sorumluluğun da yerine getirilmesi demektir.

Çocuğa isim konulurken ve sünnet ettirilirken dua etme, evlilik merasiminin pek çok aşamasında hazır bulunarak, kurulacak yuvanın huzur ve mutluluğu için niyaz etme, açılan yeni iş yerinin, bireysel ve toplumsal kalkınma ile helal kazançlara vesile olması için dualar etme, toplumsal kültür ve kimliğin önemli kilometre taşlarındandır.

Cami görevlileri, mutlu olaylara ilişkin merasimlerde dua etmeleri yanında, icra edilen törenin dinî yönden anlam ve önemine ilişkin konuşmalar ile faydalı ve yönlendirici dinî telkinlerde de bulunurlar. Onlar, nişan ve nikah törenlerine katılarak toplumun temel taşı olan ailenin, aile bütünlüğünün ve eşlerin birbirlerine karşı davranış şekillerinin İslâm dinî açısından önemini vurgulayarak, eşlerin birbirlerine karşı görevlerini dile getirip toplumun temelden sağlam yapıya sahip olması için çaba gösterirler.

Toplumsal kültürün ve kimliğin temel öğelerini taşıyan bu gibi örf, adet ve gelenekler, hem millî hem de dinî esasların toplumsal coşku ve heyecana dönüşmüş göstergeleridir. Bu sayede, karşılığında hiç bir dünya menfaati beklenmeksizin, can pahasına Çanakkale’de destanlar yazılabilmektedir. Zira, anne-babalar “haydi yavrum git, ölürsen şehit, kalırsan gazisin” diye oğullarını askere uğurlarken, cami görevlimiz de vatan savunmasının imandan olduğunu, cephede bir saat nöbet tutmanın bin rekat nafile namazdan daha faziletli olduğunu hatırlatarak, hayır dualarla onları yolcu etmektedir. Dolayısıyla din görevlilerinin, toplumsal hassasiyetler hususunda gerekli motivasyonun canlı tutulmasında ve ihtiyaç duyulan zamanlarda da, bunun güçlendirilmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir.

Genellikle tören şeklinde icra edilen bu gibi örf, adet ve geleneklerin devamında, dinin ve din görevlisinin önemi büyüktür. Halkımızın önemli bir kısmı, cami görevlisinin (hocanın) bulunmadığı bu tür törenleri yapılmış saymamakta veya eksik yapıldığı düşünülmektedir. Cami görevlisinin bulunmadığı hallerde ise, uzak yakın demeden komşu yerleşim birimlerinden bir cami görevlisi bulmak için çaba harcanması, bu hassasiyetin hangi boyutlarda olduğunun ayrı bir göstergesidir.

Tablo 4’te de görüldüğü gibi, bir cami görevlisi yılda yaklaşık ortalama 37 defa bu tür faaliyetlere katılarak, törenlerin dinî yönünü icra etmektedir.

Cami görevlileri, tamamen halktan gelen istek doğrultusunda bu tür faaliyetler içerisinde yer aldıkları hatırlandığında, cami ve cami görevlisinin halk nazarında sahip olduğu önem ve değer çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

3. Kederli Olaylara İlişkin Ziyaret ve Merasimler

En basitinden en ağırına kadar, insanın yakalanmış olduğu hastalık hali, hayatın acı verici gerçeklerinden biridir. Durumuna göre, hareketlerini sınırlandıran, yatağa mahkum eden ve hatta ileriye yönelik ümitlerin tükenmesine sebep olan hastalık halinde, insanın duygu dünyasının incelendiği ve ruh halinin çalkantı geçirdiği bir gerçektir. İşte bu durumda kişiler yardım ve desteğe her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyarlar.

Hastalık hali, insanların kendilerini en zayıf hissettikleri ve manevî desteğe en çok ihtiyaç duydukları zamanlardan birisidir. Ziyaret edilmek, hastalar için büyük bir moral kaynağıdır. Din görevlilerinin hastaları ziyaret etmesi ise daha da anlamlıdır. Onların duası ve manevî desteğiyle moral bulan, daha çabuk iyileştiğini ifade eden kişilerin sayısı az değildir. Nitekim bu durum, ülkemizde ve Batı’da yapılan bilimsel çalışmalarda da ortaya konulmuş bir husustur (Bkz. Altaş, 1999; Poloma & Gallup, 1991; Ellison & Taylor, 1996).

Diğer taraftan, herhangi bir yaşta ve herhangi bir sebeple vefat eden bir kişinin son yolculuğuna uğurlanmasında, kederli ailesinin üzüntüsüne ortak olarak sabır ve metanet telkin edilmesi, aynı şekilde önemli bir husustur.

Hastalanan veya yakınlarından birini kaybeden insanlar, kederlerini paylaşacak ve kendilerine manevi destek olacak birilerini ararlar. Başka hiçbir şey yapılmasa veya hiç bir şey konuşulmasa bile, böyle zamanlarda hastalar için yapılacak “geçmiş olsun” demek ve yakınına kaybedenler için “başsağlığı” dilemek amacıyla yapılan ziyaretler, insanlar için önemli bir manevi destek olmakta, onlarda “terapi” etkisi yapmaktadır. Bu tür ziyaretler, İslâm dininde özellikle tavsiye edilen hususlardandır. Bu itibarla, din görevlilerinin bu tür ziyaretlerde bulunmaları, hem dinî hem de insani bir vazife olarak görülmektedir. Diğer insanlardan farklı olarak, din görevlilerinin bu gibi vesilelerle yaptıkları ziyaretler sırasında teselli edici konuşmalar yapmaları, İslâm dinî açısından hastalığın, sıhhatin, ölümün ve hayatın anlamından söz etmeleri, hastalar veya geride kalan

kederli aileler için manevi destek olmakta, acıların daha çabuk dindirilmesine yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan, duyguların incelendiği bu gibi olaylar vesilesiyle yapılacak ziyaretlerde söylenecek bir kaç kelime, başka zamanlarda verilecek uzun vaaz ve nasihatlerden çok daha tesirli olduğu hususu, alan araştırmamız sırasında cami görevlileri tarafından özellikle ifade edilmiştir. Başta köy ve kasaba gibi küçük yerlerde vazife yapanlar olmak üzere, cami görevlilerinin cenaze namazını kıldırıldığı her aileyi ziyaret ederek, onlara başsağlığı dilemesinin beklendiği ifade edilmiştir.

Alan araştırması sırasında din görevlileriyle yaptığımız görüşmelerde bu husus çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Bir il merkezinde görev yapan bir imam-hatibin; *“... Yine kaç defa cenaze sebebiyle çocuklarımı ve hatta misafirlerimi bile sofrada yalnız bırakarak gitmek zorunda kaldım. Çünkü insanlar bir yakınını kaybettiklerinde, kendi kontrollerini de kaybedip şoka giriyorlar. Cenaze evine gidince ilk işimiz, ölü ile değil, geride kalanları sakinleştirip yatıştırma başlıyor. Bundan sonra ortalık biraz sakinleşince ancak ölünün yıkanması, kefenlenmesi ile ilgili işlere başlayabiliyoruz. Ben böyle davranarak, yakınını kaybedenlere, o anda en az bir psikiyatr kadar yardımcı ve destek olduğumu ve aynı zamanda onların hayır dualarını da aldığımı düşünüyorum.”* demesi, cami görevlilerinin bu gibi durumlarda, problemleriyle başa çıkmada kederli kişilere bir bakıma terapi (iyileştirme) yardımı yaptıkları görülmektedir.⁸

Olaya bir de cami görevlileri açısından bakıldığında, toplumdaki bu beklentinin, cami görevlileri üzerine büyük sorumluluk yüklediği görülmektedir. Hastalık sebebiyle, keder, üzüntü ve hatta çaresizlik psikolojisinin hakim olduğu ortamlarda yapılan hasta ziyaretleri ve şifa dilekleri yanında, ölümün soğuk yüzünün gerçek olarak hissedildiği bir ortamda, cenazeyle başbaşa kalarak cansız bir bedeni yıkamak ve kefenlemek, insanın psikolojisini olumsuz etkileyen bir durumdur. Cenaze hizmetlerini yapacak veya yardım edecek başka birinin bulunmadığı, özellikle köy ve kasabalardaki cami görevlileri için ise, cenaze hizmetleri, kaçınılması mümkün olmayan bir görevdir. Tabiatıyla, bu konuda cami görevlilerine düşen iş yoğunluğu, ülkemizde yaşanan hastalık ve meydana gelen ölümlerle de doğru orantılıdır.

8 “Terapi” kavramı genellikle dar kapsamlı, klinik bir uğraş gibi görülen bir ifadedir. Halbuki terapi, kavramı özel olarak klinik bir faaliyet olmakla birlikte, sadece onunla sınırlı değildir. Çünkü günümüzde psikolojik problemlerin tedavisi (terapi) için kullanılan yöntemlerin pek çoğunun klinik yöntemler olmadığını belirtmemiz yerinde olur. Stresle başa çıkmada kullanılan yöntemler, bu konuda güzel bir örnektir. Daha detaylı bilgi için bakınız: Rowley, 1986: 112-139.

Her insanın sahip olduğu farklı psikolojik yapıya göre, olaylar karşısındaki tepki ve dirençlerinin aynı olmadığı bir gerçektir. Ancak, görevden kaynaklanan bir sorumlulukla bütün cami görevlileri, gerektiğinde cenaze teşhiz ve tekfin işini yapmak durumundadır. Bu zorunluluk sebebiyle, psikolojisi bozulan, yalnız kalma korkusu, uyuyamama, bunaltı, yeme ve sindirim bozuklukları gibi problemlerle başetmeye çalışan cami görevlilerinin sayısı pek de az olmadığı, pilot illerde yaptığımız alan araştırması sırasında en çok dile getirilen hususlar arasındadır. Hem cami görevlileri, hem de müftülerle yaptığımız görüşmelerde, cami görevlilerinin, özellikle genç yaşta vefat edenleri veya bir kaza ya da tabii afet sonucu vefat edip, cansız bedenleri büyük ölçüde deforme olan cenazeleri yıkayıp kefenlenken daha fazla etkilendikleri ifade edilmiştir. Bu durum, imam-hatip ve müezzin-kayyımların görev şartlarının değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biridir.

Tablo 4’te de görüldüğü gibi, cami görevlilerinin ortalama olarak bir yılda teşhiz ve tekfinini yaptıkları (yıkayıp kefenledikleri) cenaze sayısı ortalama 9; kıldırıkları cenaze namazı sayısı ise 20’dir. Bu da cami görevlilerinin cenaze işleriyle ilgili görev yoğunluklarını göstermesi bakımından önemlidir. Cami görevlilerinin, “geçmiş olsun” demek için bir yılda yaptıkları ziyaret sayısı ortalama 17 iken, başsağlığı dilemek için ziyaret ettikleri ev sayısının ortalama 12’de kalması dikkat çekicidir. Elde edilen bu sonuçlara bakıldığında, kadın cenazelerini, kadınların yıkaması ve bazı bölgelerde mahalli cenaze teşkilatının bulunması sebebiyle, cami görevlileri için cenaze namazına kıyasla daha az teşhiz ve tekfin görevi yapması normaldir. Ancak, bir cami görevlisinin yılda ortalama 20 defa cenaze namazı kıldırıldığı halde, 12 kez başsağlığı dilemek (taziye) için ev ziyaretinde bulunması, üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu durumda, cami görevlilerinin başsağlığı ziyaretleri hususunda çekingen davrandığını veya bu konu üzerinde yeterince durmadığını söylemek mümkündür. Müminlerin birbirleri üzerindeki haklarını dile getiren Hz. Peygamber (SAV)’in hadis-i şeriflerinde de belirtildiği gibi, hem hastalık hem de vefat halinde yapılan ziyaretler hem dinî hem de insani bakımdan gereklidir.⁹

9 Cenaze ve hasta ziyareti gibi kederli olaylar sebebiyle, din görevlileri tarafından yapılan görev, ziyaret ve psikolojik yardım hizmetleri zamanla ve mesaiyle sınırlı olmayıp, duruma ve meydana gelen olaya göre önem ve aciliyet göstermektedir. Mesai mefhumu olmaksızın din görevlilerinin bu tür olaylara hemen müdahale etmesi beklenmektedir. Bu tür olaylara kendi görev alanları açısından müdahale eden sağlık ve emniyet hizmetleri sınıfına mensup görevlilerin, müdahale ettikleri olay sayısına bakılmaksızın, nöbet usulüyle çalıştıkları ve nöbet sonrasında da

4. Dinî Telkin Ağırlıklı Psikolojik Yardım Hizmetleri

Darginların barıştırılması, içki ve kumar gibi alışkanlıkların terk edilmesi, kişisel ya da ailevî sorunlar sebebiyle ortaya çıkan anksiyete bozukluklarının ve bunalıma sebep olan problemlerin çözümü için destek olunması gibi daha çok bireylere ve ailelere yönelik faaliyetler ise psikolojik yardım hizmetlerini oluşturmaktadır. Cami görevlilerinin, darginların barıştırılması, içki ve kumar gibi zararlı alışkanlıkların terk edilmesi, anlayış, hoşgörü, sabır, tevekkül, şükür ve tevazu gibi kavramların içini dolduran dinî esasları kullanmak suretiyle yaptıkları konuşma, uyarı ve nasihatleri, dinî telkin ağırlıklı psikolojik yardım hizmetleri olarak adlandırıyoruz. Tablo 4'te görüldüğü gibi, bir cami görevlisinin yapmış olduğu psikolojik yardım hizmetlerinin sayısı, yıllık ortalama 17'dir. Bu da, cami görevlilerinin, toplumda sadece cami hizmetleri gören, dinî törenlere katılan bir kişi olmadığını, aynı zamanda onun, dinî esasları kullanarak, halka dinî muhtevalı terapi hizmetleri de sunduğunu göstermektedir.

Terapi hizmetleri günümüzde, belli kuralları olan profesyonel bir tedavi yöntemi olmakla birlikte, dinî kurallara uygun olarak yapılan nasihat ve dinî telkinler ile ibadetlerin de terapi etkisine sahip olduğu bir gerçektir (Bkz. Hayta, 2006; Nooney & Woodrum, 2002). Bu noktada özellikle sabır, şükür, tevekkül ve muhabbet gibi dinî kavramların insan psikolojisiyle yakından ilgili olduğu da bir gerçektir. Diğer taraftan günümüzde, "*tedavi edici*" (*therapeutic*) kavramına ilişkin yapılan tanımların, genellikle dar kapsamlı olduğu görülmektedir. Çünkü, kişilerin öyle problemleri vardır ki, onların "klinik problem" olmadıkları kesindir; ama problemlerini yenebilmeleri için onlara da, çeşitli tedavi (therapy) yöntemleri önerilir. Yani tedavi (terapi), hem klinik problemlerin çözüm yöntemini, hem de klinik olmayan problemlerin çözüm yöntemini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Buna örnek olabilecek birçok problem vardır. Mesela, "*keder*" bunlardan birisidir. Tıp doktorları kederi, çoğu zaman klinik bir problem olarak görme eğilimindedirler ve bu tür şikayeti olan kişilere, problemlerini yenmek için klinik yöntemlerle yardımcı olurlar ve gerekirse ilaçlar verirler. Kederlenme; sevdiği birisini kaybetmesi halinde, kişiye yardımcı olarak devreye giren doğal psikolojik bir süreçtir. Kederli bir kişi için yapı-

---

belli bir süre istirahat ettikleri bilinmektedir. Halbuki cami görevlilerinin benzer şartlarda yaptıkları görevlerin, bir kamu hizmeti bile sayılmadığına, mezkur vazifelerin cami görevlilerinin yapması gereken doğal davranışlar olarak görüldüğüne dikkat çekmek isteriz.

lacak “tedavi” (theraphy), onun cenaze törenine katılmak, eviyle-yeriyle ilgilenmek, akrabaları ve arkadaşları tarafından yalnız bırakılmayıp, ona destek olmaktır.

Benzer şekilde, günümüzde birçok kişinin karşılaştığı problemlerden birisi de, iş hayatının yarattığı “gerginlik” ve “stres”tir. Bu da klinik bir problem olarak değerlendirilebilir; ama pek çok insan spor yaparak, hobileriyle vakit geçirerek veya özel rahatlama teknikleri kullanarak kendi tedavi yöntemlerini geliştirmektedirler. Bunların hepsi de terapi yöntemleridir; hiç birisi diğerlerinden daha az gerçek ve daha az etkili değildir. Çünkü bu yöntemler, onu yaşayan kişiler tarafından doğal ortamda geliştirilmiştir ve sonuçta problemleriyle başa çıkmışlardır.¹⁰

Araştırma konumuz açısından bakıldığında, cami görevlileri, saldırgan ve agresif eğilimler içerisinde olan kişilere sakin olmayı, anlayış göstermeyi ve hatta affetmeyi, Müslüman olmanın bir gereği olarak telkin ederler. Vurma, kırma ve intikam alma gibi şiddet içerikli davranışların günah olduğunu, anlayış göstermenin, affetmenin ecir ve sevabının büyük olduğunu anlatarak, kişilere bu yönde davranış geliştirmeleri için nasihatlerde bulunurlar. Netice itibarıyla, inanan kişilerin bu gibi dinî telkinler karşısında olumlu tutum takındıkları görülmektedir. Bu hususlara ilişkin uygulama örnekleri ve başarılı sonuçları, alan araştırmamız sırasında cami görevlileri tarafından sıkça ifade edilmiştir.

Bazı kişisel ve ailevî sorunların kaynağında dinî-ahlâkî bilgi ve motivasyon eksikliğinin önemli payı olduğu bilinmektedir. Bu noktada, özellikle saygı, sevgi, hoşgörü, affetme, sabır, şükür ve tevazu gibi kavramlara işlerlik kazandırılmasının, kişisel ve ailevî sorunların çözümünde son derece etkili olduğu hususu da, cami görevlileri tarafından en çok ifade edilen konular arasındadır. Bu gibi durumlarda, çoğu kere yine din görevlilerinin gönüllü olarak hizmet verdikleri bilinmektedir.

Diğer taraftan özellikle intihar teşebbüsünden vazgeçme ile ilgili olarak, yurt dışında yapılan çalışmalarda, dinî inanç ve telkinlerin olumlu etki yaptığı ortaya konulmuştur. Toplumun diğer kesimleriyle karşılaştırıldığında, düzenli olarak ibadethaneye gidenler arasında intihar oranının yaklaşık üç kat daha az olduğu tespit edilmiştir. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında yapılan araştırmalar da bu sonuçları doğru-

10 Bu konudaki açıklamaların detayı için bakınız: Rowley, 1986; Pratt, Wood & Al-man, 1988; Sanders, 1991.

lar mahiyettedir (Bkz. Comstock & Partridge, 1972; Simpson & Conklin, 1989). Bizim araştırmamızda da, yurt dışında yapılan araştırma sonuçlarını doğrular mahiyette bulgular elde edilmiştir (Tablo 4).

Böylece, ortaya çıkması muhtemel pek çok olay, büyüme ihtimali olan nice problem, psikolojik birer sorun veya adlı birer vaka haline dönüşmeden engellenmiş olmaktadır. İşte bu ve benzeri durumlarda, dinin ve sorumluluk içerisinde hareket eden nitelikli din görevlilerinin, bireylerin ruh sağlığının güçlendirilmesine, toplumdaki asayiş ve huzurun sağlanmasına yapmış oldukları katkı açıkça görölmektedir. Profesyonel terapi yardımı sağlama imkanı bulunmayan ortamlarda, polis ve jandarmanın olmadığı nice köy ve kasabada cami ve cami görevlilerinin bulunduğu dikkate alındığında, onların yürüttüğü dinî telkin ağırlıklı psikolojik yardım hizmetleri çok daha büyük önem arz etmektedir.

Sonuç

Cami görevlileri, manevi sorumluluğu ağır bir görev yürütmektedirler. Onlar, İslâm dininin doğru bir şekilde anlatılmasında, cemaatin huzurlu bir şekilde ibadetini yapmasında gerçekten de büyük bir özveriyle çalışmaktadır. İmam-hatip ve müezzin-kayyımların haftada ortalama 45 saat, yaz aylarıyla Ramazan ayında ise haftada 60 saati bulan sürelerle sadece cami içi din hizmetlerinde görev yaptıkları görölmektedir.

İmam-hatip ve müezzin-kayyımların görevi sadece cami içi din hizmetleriyle sınırlı değildir; onlar, cami dışı din hizmetleri için de zaman ayırmak zorundadırlar. Türkiye genelinde bakıldığında, bir cami görevlisinin cami dışı din hizmeti olarak yaptığı faaliyet sayısının bir yılda ortalama 356'yı bulması özellikle üzerinde durulması gereken bir husustur. Ayrıca, bu tür hizmetleri iyi bir şekilde yerine getirebilmeleri için cami görevlilerinin gerekli yeterlilik ve tecrübeyi kazanmaları, bunun için de özel bir çalışma ve gayret göstermeleri gerekmektedir.

Cami dışı din hizmetleri olarak adlandırdığımız hizmet ve faaliyetler, toplumu zinde tutan ve halk arasında kaynaşmayı sağlayan temel dinamikler arasındadır. Herkesin görmeye alışık olduğu ancak, çoğu kez varlığının ve devamlılığının kaynağı araştırılmayan millî dayanışma, toplumsal huzur ve bireyler arası hoşgörü ortamının sağlanmasında bu dinamiklerin payı büyüktür. Dinî esaslarla anlamlandırılan bu dinamiklerin, kültürel zenginlikler arasında nesilden nesile aktarılmasında, başta imam-hatip ve

müezzin-kayımlar olmak üzere din görevlilerinin cami dışında yürüttükleri söz konusu faaliyetlerin önemli yeri bulunmaktadır. Bu noktada tarihin derinliklerinden gelen kültür mirası ile millî duygu ve heyecanının korunmasında ve pekiştirilmesinde din görevlilerinin önemli bir fonksiyon icra ettiklerini belirtmek yerinde olur.

Sonuç itibarıyla bu çalışma, imam-hatip ve müezzin-kayımların cami-de namaz kıldırma dışında fazla bir iş yapmadıkları şeklindeki kanaatin hatalı ve eksik olduğunu ortaya koymuş olması bakımından önemlidir. Memurların haftalık 40 saatlik çalışma süreleriyle karşılaştırıldığında, imam-hatip ve müezzin kayımların ortalama olarak bu süreden fazla çalıştıkları, ancak görev saatlerinin günün geniş bir yelpazesine yayılmış olmasının da etkisiyle bunun ne kendileri ne de halk tarafından pek de farkında olunmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışmada, imam-hatip ve müezzin-kayımların, cami eksenli din hizmetleri bağlamında, fert ve toplumun huzur ve mutluluğunun sağlanmasına, toplumsal kültürün devamı ile ahlâkî değerlerin korunmasına sağladıklarını katkıyı gösteren, kontrol edilebilir sayısal verilerin ortaya konulmuş olması da altı çizilmesi gereken hususlardandır.

Cami eksenli din hizmetleri alanında bu nitelikte yapılan ilk araştırma olması sebebiyle bu çalışmanın, konuyu bilim dünyasının dikkatine sunması bakımından önemli olduğunu belirtmek yerinde olur. Bu çalışma ile elde edilen veriler ve yapılan çıkarımlar, benzer çalışmalarla farklı örneklemeler üzerinde tekrar edilebilir ve hatta ileri çalışmalara konu edilebilir. Böylece, hem bilimsel anlamda test ve kontrol edilmiş fikir veya kanaatlerimiz daha sağlam bir zemine oturmuş, hem de cami eksenli din hizmetlerinin sağlam bir zeminde geliştirilmesi imkanı sağlanmış olur.

Kaynakça

- Altaş, N. (1999). Hastanelerde dini danışmanlık hizmetleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 599-659.
- Başkurt, İ. (2007). *Din eğitimi açısından Kur'an öğretimi ve yaz Kur'an kursları (İstanbul örneği)*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Comstock, G. W., & Partridge, K. B. (1972). Church attendance and health. *Journal of Chronic Diseases*, 25, 665-672.
- D.İ.B. A.P.K. Dairesi Başkanlığı. (1999). *Kuruluşundan günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, tarihçe, teşkilat, hizmet ve faaliyetler (1924-1997)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- D.İ.B. APK Dairesi Başkanlığı. (2002). *Diyanet İşleri Başkanlığı 2002 yılı istatistikleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ellison, C. G. & Taylor, R. J. (1996). Turning to prayer: Social and situational antecedents of religious coping among African Americans. *Review of Religious Research*, 38, 111-136.
- Hayta, A. (2006). İbadetler ve ruh sağlığı, dini pratikler ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. H. Hökelekli (Ed.), *Gençlik, din ve değerler psikolojisi içinde* (ss. 137-179). İstanbul: Dem Yayınları.
- Karaman, H. (2005). *İmam-Hatiplik şuuru*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kayadibi, F. (2000). Cumhuriyet döneminde müftülükler, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 7.
- Nooney, J., & Woodrum, E. (2002). Religious coping and church-based social support as predictors of mental health outcomes: Testing a conceptual model. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(2), 359-368.
- Onay, A. (2002). *Cami bilgi bankası*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Özdemir, Ş. (2007). *Müftülerin gözüyle din hizmetleri*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Poloma, M. M., & Gallup, G. H. (1991) *Varieties of prayer: A survey report*. Philadelphia, Pa: Trinity Press International.
- Pratt, G.J., Wood, D.P., & Alman, B.M. (1988). *A clinical hypnosis primer*. New York: John Wiley and Sons Inc.
- Rowley, D.T. (1986). *Hypnosis and hypnotherapy*. Philadelphia: The Charles Press.
- Sanders, S. (1991) *Clinical self-hypnosis: The power of words and images*. New York: The Guilford Press.
- Simpson, M. E. & Conklin, G. H. (1989). Socioeconomic development, suicide and religion: A test of Durkheim's theory of religion and suicide. *Social Forces*, 67, 945-964.
- Diyanet İşleri Başkanlığı web sayfası: www.diyamet.gov.tr/turkish/default.asp, erişim: 25/09/2007.
- Yavuzer, H. (2006). *Çağdaş din hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı, dini otorite ve teşkilatların sosyolojik analizi*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Yılmaz, H. (2005). *Camilerin eğitim fonksiyonu*. İstanbul: Dem Yayınları.

Mosque Centered Religious Services

Ahmet ONAY, Dr.*

The Presidency of Religious Affairs the Republic of Turkey

Citation- Onay, A., (2006). Mosque centered religious services. *Journal of Values Education - Turkey*, 4 (12), 149-175 verilecek. © Center for Values Education

Abstract- This paper is assessed religious services performed by imams and muezzins. As a part of this research, in a field-work carried out in ten cities located in different regions of Turkey, details of religious services performed by imams and muezzins, inside and outside the mosque are investigated. Findings of this research are revealed that imams and muezzins spends more time for their duties than other civil servants, and they make a valuable contribution for continuation of public culture, preservation of moral values and strengthening national unity through mosque centred religious services as their duties, and it also revealed that understanding like they do not do much apart from their duties performing daily prayer inside the mosque is wrong.

Key words- Mosque, Imam, Muezzin, Religious services.

* **Address for correspondence-** Diyanet İşleri Başkanlığı, İç Denetim Birimi, Eskişehir Yolu 9. km. 06533 Çankaya- Ankara. **E-Mail-** aonay@ttnet.net.tr